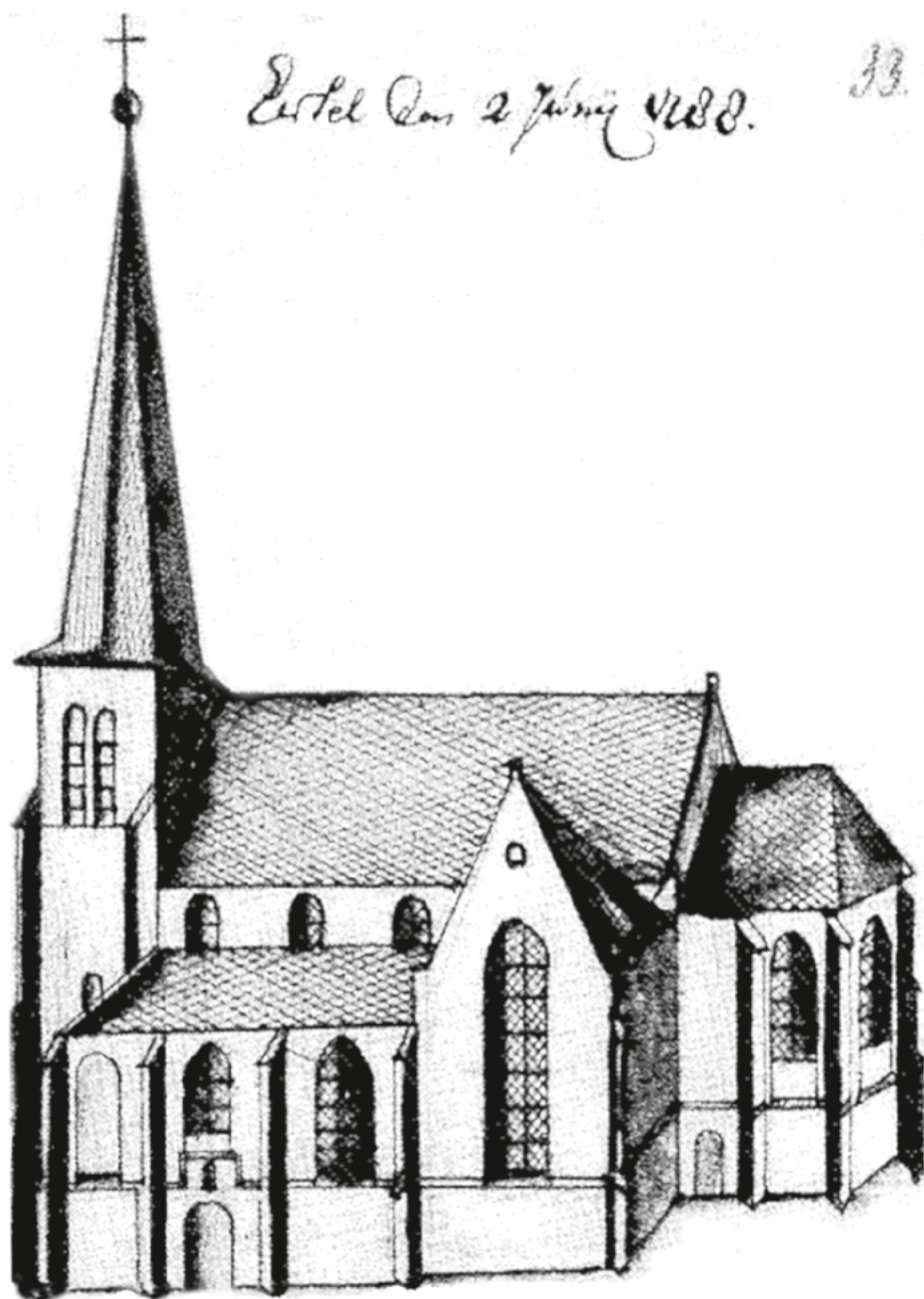

Tekening van de zuidzijde van de herstelde Sint-Willibrorduskerk in Eersel. Hendrik Verhees, 1788 (commons.wikimedia.org)

Rosanne Franken

Storm over Eersel in 1708

Tegenwoordig telt de gemeente Eersel vier kerkelijke gebouwen, alle gedeeltelijk of geheel daterend uit de Middeleeuwen. Een van die kerken, de kerk aan de Kerkstraat 29, wordt voor het eerst vermeld in een document uit 1308. Later, in 1340, blijkt dat deze kerk is toegewijd aan Sint Willibrordus. Al in 712 verwierf de abt van Echternach in het huidige Luxemburg diverse bezittingen in Eersel en later oefende de abt het begeavingsrecht uit over de parochiekerk in Eersel. Op grond van dit begeavingsrecht of patronaatrecht kon hij de pastoor ter benoeming voordragen. Tevens ontving de houder van het begeavingsrecht een deel van de inkomsten van de parochie. Daar tegenover staat dat de abt de pastoor en de kerk moest onderhouden.¹

In de nacht van 7 op 8 augustus 1708 waaide de torenspits om als gevolg van een zware storm. De torenspits kwam terecht op het dak van de kerk en zorgde daarmee voor aanzienlijke schade. Na een aanbesteding door de rentmeester van de geestelijke goederen in het Kwartier van Kempenland, Johan Vegelin van Claerbergen, werd het herstel van de schade toegewezen aan aannemer Dirk Eijmberts. Deze kon de schade voor een bedrag van fl. 2250 herstellen.² Hoewel dit een bedrag was dat niet zomaar kon worden opgebracht door de gemeenschap, werd de schade wel gerepareerd en was de kerktoeren in 1718 uiteindelijk hersteld.

Tot op de dag van vandaag is het niet geheel duidelijk wie uiteindelijk de kosten voor de reparatie van de kerk heeft betaald. De kerkgemeenschap was ongetwijfeld te klein om dit bedrag zelfstandig bijeen te brengen. Bovendien is het de vraag of zij zelf aansprakelijk was gezien de oorzaak van de schade. Dit blijkt uit het conflict dat in de jaren na de rampzalige gebeurtenis rees tussen het dorpsbestuur van Eersel en de abt van Echternach over de vraag wie de kosten voor de reparatie moest betalen. Beide partijen beweerden dat de ander geheel of gedeeltelijk voor de schade moest opdraaien en droegen daarvoor argumenten aan.

Dit artikel bespreekt het onderzoek naar de aansprakelijkheid voor de stormschade aan de Eerselse kerk. Het conflict en bijbehorende stellingen van de partijen worden uiteengezet, alsook de besluitvorming van alle betrokken instanties, om zo te achterhalen wie de schade uiteindelijk heeft betaald.

Allereerst zal de bestuurlijke en juridische context worden geschetst waarbinnen het conflict zich heeft afgespeeld door de diverse betrokken publieke instellingen en hun rol te bespreken. Daarna spitst het artikel zich toe op het daadwerkelijke conflict. Tevens wordt een aantal vergelijkbare zaken besproken, waarvan het verloop kan helpen bij het trekken van een conclusie over de afloop in Eersel. Ten slotte worden drie scenario's gepresenteerd, waarbij de (on)waarschijnlijkheid van ieder scenario wordt uiteengezet.

¹ Melssen, 'Grepén', 75-78.

² NA, *ARS*, inv.nr. 694.

Bestuurlijke en juridische context

In het conflict omtrent de aansprakelijkheid voor de geleden schade figureerden diverse bestuurlijke en juridische instanties. In de eerste plaats de strijdende partijen: de regenten van Eersel en de abt van Echternach. Daarnaast werden de Staten-Generaal en de Raad van State betrokken bij de vraag wie de schade moest betalen. Tevens speelde de vraag of het Eerselse dorpsbestuur daar überhaupt over mocht procederen. De kwestie werd door de abt van Echternach voorgelegd aan de rechter, in casu de Raad van Brabant in Den Haag. Op het financiële vlak speelden de Generaliteitsrekenkamer, de Rentmeester-Generaal der domeinen en geestelijke goederen en de Leen- en Tolkamer een rol. Deze rol had betrekking op het door de abt te heffen tiendrecht en de controle op de dorpsfinanciën.

Het dorpsbestuur van Eersel

Bij de Vrede van Munster in 1648 werd het noordelijk deel van het oude hertogdom Brabant definitief aan de Republiek der Zeven Verenigde Provincies toebedeeld. Dit gebied kreeg de status van generaliteitsgebied, dat wil zeggen dat het rechtstreeks onder de Staten-Generaal en Raad van State stond en werd bestuurd vanuit Den Haag. De lagere overheden kregen wel bevoegdheden toebedeeld, maar het centrale bestuur zorgde ervoor dat deze niet al te zelfstandig werden. Aanvankelijk controleerde de Raad van State de dorpsrekeningen. Pas in de achttiende eeuw werd deze controle overgelaten aan de Leen- en Tolkamer in 's-Hertogenbosch. Enkele malen per jaar kwamen ook afgevaardigden van de Raad van State naar de Meierij voor inspecties en de verpachting van een aantal belastingen.³

De Republiek der Zeven
Verenigde Provincies
(wikimedia.org)

Het bestuur van een Brabants dorp bestond in die tijd uit de corporele vergadering. Deze vergadering was een samenstelling van de schepenen, de beheerders van de goederen van de kerkfabriek en de armentafel, de gezworenen, de zettters en alle geburen of althans de rijksten onder hen. Dit grote 'bestuur' kwam in deze samenstelling echter niet of nauwelijks bijeen. Feitelijk werd een dorp meestal bestuurd door de 'regenten': te weten de schepenen, de schout of drossaard en de secretaris, eventueel aangevuld met een college van raadslieden uit de rijkste inwoners en geërfden.⁴ Het dorpsbestuur van Eersel bestond in de achttiende eeuw in beginsel uit vier schepenen, acht gezworenen, vier burgemeesters en negen ingezetenen. Het geheel stond onder leiding van de kwartierschout van Kempenland als vertegenwoordiger van de Staten-Generaal.⁵

De schuldenlast van de dorpen in de Meierij was hoog in de achttiende eeuw. Eersel had bijvoorbeeld in 1727-1728 een schuld van fl. 55.000.⁶ Om een toename van de schuldenlast van de dorpen tegen te gaan vaardigden de Staten-Generaal op 31 oktober 1695 een plakkaat uit waarbij werd bepaald dat er door de dorpsbesturen geen leningen meer mochten worden aangegaan zonder toestemming van de Staten-Generaal. Gebeurde dat toch, dan waren de regenten persoonlijk aansprakelijk en waren de geldschietters hun geld kwijt. Evenmin mochten voortaan nog zonder toestemming reële belastingen worden geheven.⁷ Deze regeling was mede oorzaak van de beperkte bewegingsvrijheid van de Eerselse regenten in de onderhavige kwestie en hun verzoeken aan de Staten-Generaal over hun handelen. Het dorpsbestuur kon zonder toestemming geen financiële verplichtingen aangaan.⁸

De abt van Echternach en het tiendrecht

De monnik en missionaris Willibrord stichtte in 698 de benedictijnenabdij van Echternach. Het klooster verwierf vele bezittingen en rechten, tot ver buiten de eigen regio. Al in de dertiende eeuw had de abdij van Echternach het patronaatsrecht in Eersel. Dit hield in dat de abdij het recht had om de pastoor ter benoeming aan de bisschop voor te dragen. Overigens bezaten ook andere kloosters rechten en bezittingen in Eersel, zoals de abdij van Tongerlo, de abdij van Postel en de abdij van Averbode. Na 1629 oefende de abdij van Postel namens de abdij van Echternach het patronaatsrecht uit.⁹

Patronaatsrecht ging vaak samen met tiendrecht: een vorm van winstbelasting. Hierbij werd een evenredig deel, meestal tien procent, geheven op de opbrengst van het met deze last bezwaarde goed. Tiendrecht kende verschillende varianten. De grote of grove tiend werd geheven op de belangrijkste agrarische producten, in het bijzonder graanproducten als tarwe, rogge, gerst en boekweit; de kleine of smalle tiend op producten als erwten, bonen, knollen, hop en dergelijke. Smalle tienden op pasgeboren dieren werden krijtende of bloeditienden genoemd. Soms werden er gemengde tienden geheven op dierlijke producten als was, honing, vis en dergelijke. Novale tienden waren tienden op nieuw ontgonnen land.¹⁰ In Eersel int de

3 Kappelhof, *De belastingheffing*, 64-67.

4 Kappelhof, *De belastingheffing*, 145-150.

5 Van Ham e.a., *Noord-Brabant tijdens de Republiek*, 303.

6 Kappelhof, *De belastingheffing*, 355-357.

7 Kappelhof, *De belastingheffing*, 164-173.

8 Dat er veel mis was met de financiële dorpsadministratie blijkt bijvoorbeeld uit een procedure bij de Raad van Brabant over de rekeningen van de belangrijkste geërfden uit het dorp tegen de secretaris Willem Hendrik van Beverwijk (secretaris van 1700-1735) en president-schepen Laurens Fineth in de beginjaren van de achttiende eeuw. De bestuurders werden gegijzeld en gedwongen alle rekeningen over de jaren 1701-1709 te overleggen. De Raad van Brabant achtte de kwaliteit van de boekhouding onvoldoende. In het bijzonder was de Raad negatief over het ontbreken van voldoende controle daarop. BHIC, *ARB*, inv.nr. 788.3121. Zie ook: Hagen, 'De bestuursreglementen', 113-128.

9 Melssen, 'Grepnen', 75-78.

10 Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birk*, 79.

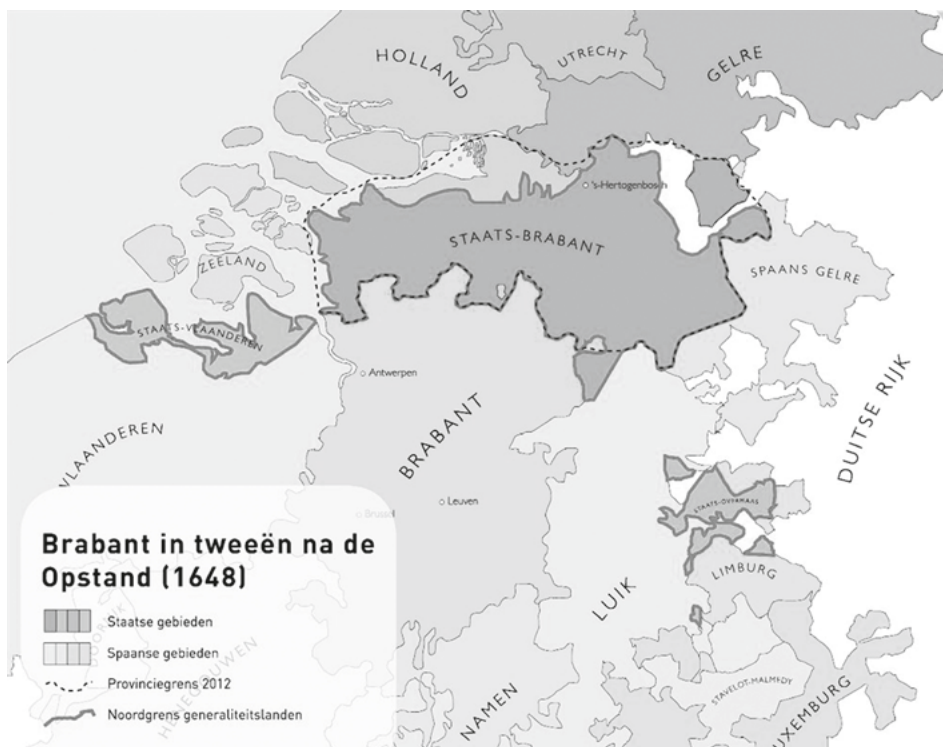
abdij grove tienden (graanproducten) en smalle tienden (gewassen). Oorspronkelijk was het tiendrecht een kerkelijke belasting, maar het ontwikkelde zich soms tot een goederenrechtelijk recht of werd later ook als zodanig gevestigd. De kerkelijke tienden werden in beginsel gebruikt voor het onderhoud van de kerk, de pastoor, de kosten van de eredienst en soms voor een deel voor de armen. Ook wereldlijke tiendgerechtigden in wier handen het kerkelijke tiendrecht was overgegaan of die tiendrecht bezaten omdat zij of hun voorgangers de kerk hadden gesticht, waren verplicht hiervoor te zorgen.

Tegenover de inkomsten voor de tiendgerechtigde stonden ook verplichtingen die de bezitter ervan diende te vervullen. Meestal behoorde tot de verplichtingen van de eigenaar van de grove tiend het zorgen voor de bouw en het onderhoud van het koor en het schip van de kerk en voor een klok.¹¹ Het kon ook zijn dat de pastoor een deel van de grove tiend en de kleine tiend ontving. Daartegenover stond dan de verplichting om het koor van de kerk te onderhouden.¹² De plaatselijke gewoonterechten konden op dit punt wel verschillen vertonen en ook de verplichtingen verdelen, maar vaak kwamen de belangrijkste onderhoudsverplichtingen toch op de kerkelijke tiendheffer neer. Een voorbeeld van een uitgebreide verdeling van de verplichtingen treffen we aan in het visitatieverslag uit 1528 van de tienden van de gezamenlijke rentmeesters van de abdis van Valbenoeten met betrekking tot Simpelveld in het Land van 's-Hertogenrade, een van de Landen van Overmaze.¹³

De afzwering van Filips II, koning van Spanje, in 1581 door de noordelijke provincies had tot gevolg dat de tienden waartoe hij als landsheer gerechtigd was, op de Staten van de verschillende provincies overgingen. In de Meierij van 's-Hertogenbosch, waartoe Eersel behoorde, was de Spaanse koning tot de capitulatie van 's-Hertogenbosch in 1629 nog de landsheer. Krachtens artikel 7 van het Capitulatieverdrag van 1629 gingen de tienden van de landsheer op de Staten-Generaal over. Rechten van kerken, kloosters en andere kerkelijke instellingen kwamen op grond van artikel 3 van het Capitulatieverdrag toe aan de Staten-Generaal.¹⁴

Na 1629 werd nog geruime tijd gestreden over de vraag of de Meierij in de capitulatie betrokken was. Zowel de Staten-Generaal als de landsheer of zijn vertegenwoordigers in de Zuidelijke Nederlanden vaardigden nog wetgeving uit voor dit gebied. Dat gaf ook voor de rechten van de abdij van Echternach in dit gebied onduidelijkheid. Toch gingen beide partijen er op den duur in feite van uit dat de gehele Meierij in handen was gekomen van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

In 1648 maakte de Vrede van Munster een definitief einde aan alle onduidelijkheid. In artikel 3 van het verdrag is namelijk vastgelegd dat het gehele Generaliteitsland Brabant onder de Republiek zou blijven. Artikel 24 bepaalt vervolgens dat geconfisqueerde goederen en rechten door de oorspronkelijke eigenaars of hun rechtsopvolgers zonder vorm van proces mochten worden teruggenomen. Goederen van kerkelijke instellingen gelegen in de Republiek der Verenigde Provinciën die behoorden aan kerkelijke instellingen in het gebied van koning Filips IV van Spanje, en omgekeerd goederen in het gebied van de koning die afhingen van kerkelijke instellingen in de Republiek, moesten op grond van artikel 43 van het verdrag worden teruggegeven aan die respectieve instellingen. In het geval de goederen intussen verkocht waren, moest een financiële genoegdoening volgen.¹⁵ Dit betekent dat als de abt van Echternach zijn rechten in Eersel en elders in Staats-Brabant verloren zou hebben, hij deze krachtens het Vredesverdrag opnieuw verwierf. De kerk van Eersel kwam echter niet onmiddellijk na 1629 in Staatse handen. Pas in 1648 werd de kerk aan de fungerend pastoor, Dierixzoon Roijmans, en zijn parochianen ontnomen.¹⁶ Dat betekent tevens dat de abt het tiendrecht had kunnen blijven heffen en dat het verdrag hem vervolgens zijn rechten liet behouden. Het tiendrecht van de abt was in 1708 dan ook onomstreden,

Staats-Brabant na 1648 (www.regiocanons.nl)

zoals bijvoorbeeld blijkt uit de rekeningen van rentmeester Johan Vegelin van Claerbergen, waarin deze tiendrechten staan vermeld als behorend aan de abt van Echternach en daarom in de rekening van de rentmeester als inkomstenpost pro memorie zijn opgenomen.¹⁷

Bij plakkaat van 16 januari 1778 bepaalden de Staten-Generaal dat de geestelijke tiendheffers in Staats-Brabant moesten zorgen voor het onderhoud van de kerkgebouwen en kerktorens. Op basis van gewoonterecht was dit vaak al veel langer verplicht, maar dat werd in veel plaatsen betwist. Wellicht is dit plakkaat te zien als het sluitstuk van alle conflicten die er in de achttiende eeuw over het onderhoud van kerken en torens hebben gespeeld, maar zelfs met dit plakkaat waren de onenigheden niet volledig van de baan.¹⁸

¹¹ Dit staat los van de vraag van de eigendom van het kerkgebouw en de kerktoren. Zie hierover vooral na 1798, maar ook heel beperkt over de situatie daarvoor Ploeger, *Horizontale splitsing*, 250-288, i.h.b. 260-262.

¹² Nolet en Boeren, *Kerkelijke instellingen*, 329; Godding, *Le droit privé*, 197-198.

¹³ Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen*, 425-427.

¹⁴ Voor de tekst van het verdrag, zie Hoekx, 'Het capitulatieverdrag', 82-88.

¹⁵ Cosijn, *Het oude tiendrecht*, 92-99. Zie voor een moderne teksteditie: Groenveld e.a., *Vrede van Munster*, 29-109. Een vergelijkbaar artikel 20 stond overigens al in het Twaalfjarig Bestand van 1609. Zie voor de artikelen 24 en 43 ook Lesaffer en Broers, 'Private Property', 176-179.

¹⁶ Boelaars, 'Uit het archief', 28.

¹⁷ Bijvoorbeeld de rekeningen uit 1714-1715. BHIC, AG, inv.nrs. 3714-3715.

¹⁸ Ganderheyden, *Pleitrede*. Hierin verwijst de schrijver naar het plakkaat van 16 januari 1778. Zijn argumentatie is er echter vooral op gericht aan te tonen dat de heffers van novale tienden noch volgens het gemene of Romeinse recht, noch volgens de jurisprudentie, noch volgens de edicten van de hertogen en dus ook niet krachtens de plakkaten van de Staten Generaal behoeften bij te dragen aan bouw en onderhoud. Voor een voorbeeld van na 1778, zie Fasel, 'Parochie Udenhout', 119-135. De Raad van Brabant gaf ondanks het plakkaat de abt van Sint Geertruid in Leuven gelijk bij het conflict met de regenten van Udenhout over het onderhoud van de kapel aldaar. De regenten hadden hier echter in 1684 al een overeenkomst met de abt gesloten over het onderhoud.

De Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en de Raad van State

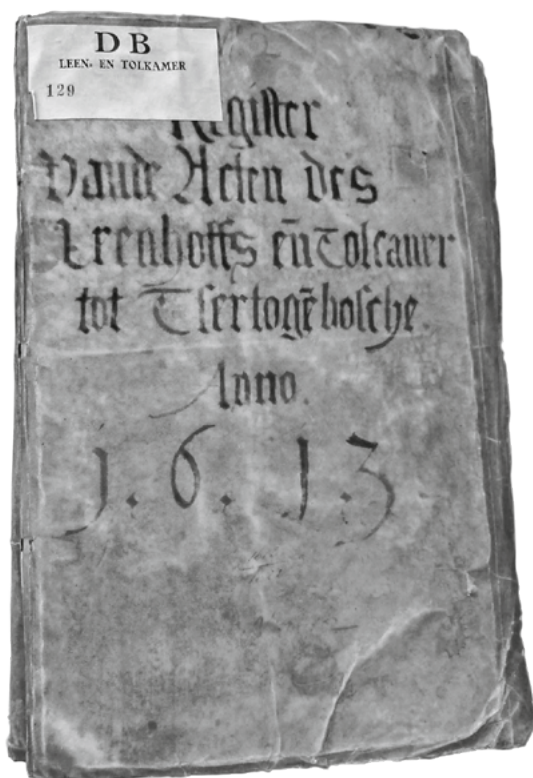
In de Republiek der Verenigde Nederlanden was de soevereiniteit komen te liggen bij de Staten of Standen van de provincies. Afgevaardigden van de zeven Provinciale Staten kwamen bijeen in de Staten-Generaal. De Staten-Generaal hielden zich vooral bezig met defensie en buitenlandse betrekkingen. Zij bepaalden verder onder andere ook het beleid ten aanzien van de financiën. In het kader van de Eerselse aansprakelijkheidskwestie is van belang dat zij de veroverde en in 1648 aan de Republiek gebleven Generaliteitslanden rechtstreeks bestuurden, voor zover taken en bevoegdheden niet aan de stads- en dorpsbesturen en speciale instellingen waren overgelaten of gedelegeerd. De Raad van State vormde het belangrijkste adviescollege voor de Staten-Generaal. De Raad van State stelde ook de Uniebegroting op. Bovendien droeg de Raad zorg voor de inning van de belastingen in de Generaliteitslanden en stelde hij de functionarissen aan die met deze inning werden belast. Afgevaardigden uit de Staten-Generaal en vooral uit de Raad van State bezochten regelmatig de Meierij voor informatie en controle.¹⁹

De financiële autoriteiten

De controle op de financiën van de Generaliteitslanden geschiedde aanvankelijk door de Raad van State zelf. In 1651 werd bepaald dat de rekeningen voortaan aan de in 1608 opgerichte Generaliteitsrekenkamer moesten worden overgelegd. De hertog van Brabant had voor het beheer van zijn domeinen vanaf de vijftiende eeuw gebruik gemaakt van een viertal rentmeesters-generaal in de vier Brabantse hoofdsteden. Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 en de overgang van de hertogelijke domeinen naar de Staten-Generaal kwam er in deze stad een Rentmeester-Generaal van de Generaliteit. Deze moest verantwoording afleggen aan de Raad van State en later aan de Generaliteitsrekenkamer. De Leen- en Tolkamer, die ook in 's-Hertogenbosch was gevestigd, was een college dat rechtspraak in domeinzaken en de bezitsveranderingen van de domeingoederen registreerde. In de achttiende eeuw lieten de Staten-Generaal en de Raad van State de controle van de dorpsfinanciën en andere bestuurlijke aangelegenheden met betrekking tot de dorpen in toenemende mate over aan deze tussenbestuurslaag van de Rentmeester-Generaal en de Leen- en Tolkamer.²⁰

Zegel van de Leen- en Tolkamer der Hoofdstad, Meierij en Kwartieren van 's Hertogenbosch (uit: Ch. Butkens, *Trophées tant sacrés que profanes de la duché de Brabant*, Antwerpen, Christophe Jegher, 1641)

Het oudste archiefstuk van de Leen- en Tolkamer van de Meierij van 's-Hertogenbosch dateert uit 1613 (BHIC, ALT, inv. nr. 129)

Indien de financiële afwikkeling van de schade aan de kerk door het Eerselse dorpsbestuur is gebeurd, moeten een of meer van deze instellingen informatie daarover hebben gezien. Helaas zijn lang niet alle archiefstukken van deze instellingen uit het begin van de achttiende eeuw bewaard gebleven.

De Staatse Raad van Brabant

Wanneer dorpsbesturen in de Meierij in procedures waren verwickeld, was het bevoegde gerecht de Raad van Brabant in Den Haag. Dit justitiehof was in 1586 in het leven geroepen als

voorlopige voorziening voor het markizaat van Bergen op Zoom. Omdat dit markizaat door prins Maurits was veroverd, kon men van daaruit niet meer naar de soevereine Raad van Brabant in Brussel voor een proces. In 1591 besloten de Staten-Generaal deze voorziening uit te breiden voor alle in Brabant veroverde en nog te veroveren gebieden en de naam te geven van Raad en Leenhof van Brabant en Landen van Overmaze. Het gerechtshof kreeg het Binnenhof in Den Haag als zetel.²¹

Voor het conflict tussen de abt van Echternach en het Eerselse dorpsbestuur was deze Staatse Raad van Brabant dus het gerecht waar een juridische strijd over de aansprakelijkheid voor de schade zou kunnen worden uitgevochten. Voor verschillende andere conflicten over tiendrecht van de abt van Echternach of andere abdijen in de Zuidelijke Nederlanden is dat ook gebeurd. Eersel was zeker niet de enige plaats waar over onderhoud en wederopbouw van de kerk is gestreden. Behalve als rechter kon de Raad optreden als scheidsrecht. Partijen konden de Raad namelijk ook verzoeken hun geschil bij wege van arbitrage, in redelijkheid, op te lossen. Vaak leidde dat tot een compromis. De abt van Echternach heeft hiervan bijvoorbeeld gebruikgemaakt bij een tiendconflict met de regenten van Oss.²²

¹⁹ Leenknecht e.a., *Een institutionele geschiedenis*, 71-74, 76-77. Van Boven, 'Bestuur', 76-79.

²⁰ Sanders, 'Heerlijkheden en domeinen', 55-56; Van Boven, 'Bestuur', 79. Zie over deze instellingen ook de inleiding in Formsma, *De archieven*.

²¹ Broers en Jacobs, *Procesgids*, 9-13, 16-18.

²² Zie verderop de sub-paragraaf 'De afgebrande kerk van Oss'.

Echternach versus Eersel en vice versa: het proces

Na de beschadiging aan de kerk besloot Rentmeester Vegelin van Claerbergen, destijds verantwoordelijk voor het beheer van de geestelijke goederen, met goedkeuring van de Raad van State tot een aanbesteding van de reparatie. Bij brief van 10 augustus 1711 berichtte hij de Raad van State dat bij de publieke aanbesteding van de reparatie en wederopbouw van de kerk, begroot op fl. 2615,-, uiteindelijk aannemer Dirk Eijmberts voor de som van fl. 2550,- de uitvoering van het herstel had verworven.²³

Op 20 september 1713 vroeg de abt van Echternach aan de Raad van Brabant een 'mandement van daagsele *ex lege diffamari* om actie te institueren', dat op 29 september werd verleend.²⁴ Een dergelijk mandement of bevelschrift kon worden verzocht door iemand tegen wie een ander beweerde een vordering te hebben. Met het mandement kon de gediffameerde persoon, dat wil zeggen degene die was beledigd of wiens goede naam was aangetast door een bewering, eisen dat de ander op straffe van eeuwig stilzwijgen binnen zekere tijd een procedure tegen hem moest beginnen.²⁵ De abt was het dus beu dat het bestuur van Eersel stelde dat hij moest betalen voor de schade van de kerk en voelde zich in zijn goede naam aangetast. Als de Eerselse regenten meenden dat hij de reparatie moest betalen, dan moesten ze de abt maar binnen zes weken voor het gerecht dagen. Deden zij dat niet, of werd de vordering afgewezen, dan was de naam van de abt gezuiverd.

De zaak verscheen vervolgens op de rol van de Raad van Brabant. Op 8 november 1713 diende de abt van Echternach bij monde van procureur Pieter Roscam zijn eis in tegen 'de regenten van Eersel ende alle anderen die zich partijen zouden willen maken'. De procureur van de regenten van Eersel, Sieragh van Oldersom, vroeg uitstel om te antwoorden. Omdat hij op de volgende rechtsdagen (6 en 20 december) niets van zich liet horen, werd er telkens verstek tegen hem verleend.²⁶ Op 10 en 24 januari 1714 was Van Oldersom aanwezig, vroeg om uitstel en kreeg dat uiteindelijk ook. Op 7 februari verzocht Roscam namens de abt dan weer om verstek omdat Van Oldersom (nog steeds) in gebreke bleef te antwoorden. Roscam verzocht ook om een veroordeling tot het instellen van een actie binnen zes weken, op straffe van het verlies van het recht om te procederen tegen de abt. Van Oldersom kreeg echter opnieuw uitstel. Op 21 februari leek er schot in de zaak te komen. Van Oldersom zuiverde 'purgeert' – het verstek en stemde in met het institueren van de actie *ex lege diffamari* binnen een termijn van zes weken. Op 8 maart stond de zaak weer op de rol. Roscam nam kennis van de instemming en verzocht de Raad om een veroordeling.²⁷

Intussen vroegen de regenten van Eersel door middel van een rekest toestemming aan de Staten-Generaal om een eis bij de Raad van Brabant te mogen indienen. Enerzijds stelden de regenten dat het voeren van onnodige processen de Eerselse ingezetenen met kosten belastte. Anderzijds zou het onredelijk zijn dat zij geen rechtsmiddelen zouden kunnen of mogen inzetten zodat de schade voor de gemeenschap zoveel mogelijk werd beperkt.

Toen op 11 april 1714 de nieuwe procedure op de rol stond, nu met de schepenen van Eersel als eisers en de abt van Echternach als gedaagde, was de toestemming van de Staten-Generaal nog niet binnen. Desalniettemin diende procureur Van Oldersom namens de Eerselse regenten een conclusie van eis in. Hij stelde dat de abt van Echternach krachtens de tekst van de synodale statuten van het bisdom Luik verplicht was tot onderhoud aangezien de abt optrad als tiendheffer. Dit betrof het onderhoud van de tiendklok, van het koor en van de buik (of het schip) van de kerk, evenals het onderhoud van de toren voor zover die zich boven de buik bevond. De statuten van Luik waren in het Kwartier van Kempenland vanouds volledig nageleefd. De abt van Echternach was op 24 januari 1555 door de Raad

van Brabant in Brussel veroordeeld overeenkomstig deze statuten om de kerk van Waalre en Valkenswaard te repareren en onderhouden.²⁸ De Raad van State van de Verenigde Nederlanden had, zich baserend op dat vonnis, bij resolutie van 16 juli 1670 de rentmeester van de geestelijke goederen gemachtigd de abt te dwingen tot reparatie van het koor van de kerk van Eersel. Aangezien de abt zichzelf kwalificeerde als tiendheffer was hij volgens procureur Van Oldersom dus ook dit keer gehouden tot reparatie. Direct antwoord kreeg Van Oldersom echter niet, want ditmaal verzocht Roscam namens de abt van Echternach om zes dagen uitstel.²⁹

De bestuurlijke molen stond intussen niet stil. Op 19 april 1714 besloten de Staten-Generaal advies te vragen aan de Raad van Brabant over het rekest van de regenten van Eersel. In dit rekest stellen de dorpsbestuurders, net als in de conclusie van eis, dat de abt van Echternach tiendheffer was van de grote tiende in Eersel en derhalve verplicht tot reparatie van de kerk, het koor en de toren. Aangezien de kerk aanzienlijke schade had opgelopen, hadden zij de abt herhaalde malen aangemaand deze schade te herstellen. In plaats van dat te doen had de abt echter, zoals hierboven reeds beschreven, op 20 september 1713 bij de Raad van Brabant om een 'mandement van daagsele *ex lege diffamari* en om actie te institueren' gevraagd. De regenten verzochten de Staten-Generaal om toestemming om de zaak te mogen voorleggen aan de Raad van Brabant. De Raad van Brabant adviseerde de Staten-Generaal op 30 april 1714 de machtiging te verlenen, zij het onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat indien de Raad ten slotte zou beslissen dat de regenten ongefundeerd hadden geprocedeerd, zij dan persoonlijk aansprakelijk werden gesteld voor de proceskosten.³⁰

Pas op 16 mei 1714 stond de zaak weer op de rol van de Raad van Brabant. Het uitstel van zes dagen vanaf 11 april zoals verzocht door Roscam was dus langer geworden. Van Oldersom herhaalde de eis en de abt moest antwoorden. Wederom volgde uitstel, tot op 6 juni de conclusie van antwoord werd ingediend. Daarin staat dat de abt overeenkomstig een eerder akkoord van 9 juli 1674 bereid was tot het betalen van het koor van de kerk, maar niet de kosten voor de overige delen wilde dragen. Wanneer de regenten dit aanbod weigerden te aanvaarden, achtte de abt zich niet verder of voor andere kosten aansprakelijk en zou hij daarom ontzegging van de eis voor die verdere kosten vragen.³¹

De zaak stond meermaals op de rol voor repliek van de eisers (20 juni, 4 en 18 juli), maar Van Oldersom was niet aanwezig of verzocht om uitstel voor zijn conclusie van repliek. Op 25 juli diende Van Oldersom deze conclusie voor het eerst in: hij sloeg daarbij het verweer en het aanbod tot alleen het herstel van het koor af als 'captieus en insuffisant', dus als arglistig en onvoldoende. Daarmee persisteerde hij in zijn eis dat de abt een groter deel van de herstelkosten moest betalen. Tevens vroeg Van Oldersom de Raad om de abt te veroordelen in de kosten van het geding. Procureur Roscam persisteerde onmiddellijk voor dupliek. Met andere woorden: ook hij bleef bij zijn ingenomen standpunt.

Na deze repliek en dupliek verdween de zaak van de rol. Opvallend is dat tegelijkertijd ook twee andere zaken waarin de abt van Echternach partij was en die in dezelfde periode

²³ NA, *ARS*, inv.nr. 692.

²⁴ BHIC, *ARB*, inv.nr. 55, notulen 1713.

²⁵ Over het mandement *ex lege diffamari* of mandement om een actie te institueren of ook wel *lettre de purge civile*, zie Broers, *Beledigingszaken*, 198-201.

²⁶ Als een gedaagde niet verschijnt, kan de rechter verstek tegen hem verlenen en de eisen van de andere partij inwilligen.

²⁷ BHIC, *ARB*, inv.nrs. 703-704, rol 1713-1714, inv.nrs. 887-888, conclusies 1713-1714.

²⁸ Zie voor de kerk in Waalre Walinga, *De kerk van Sint Willibrord*.

²⁹ BHIC, *ARB*, inv. nr. 888, conclusies 1714.

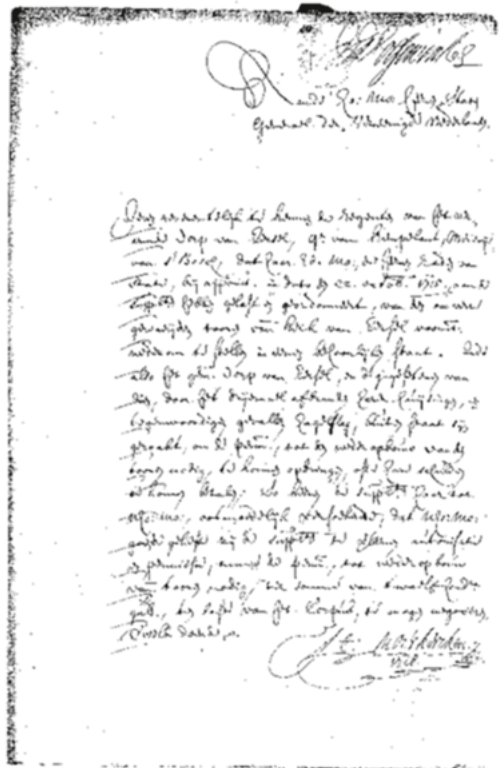
³⁰ BHIC, *ARB*, inv.nr. 328, (vermoedelijk) minuut van het advies. In de tekst zijn nogal wat doorhalingen aangebracht.

³¹ BHIC, *ARB*, inv.nr. 888, conclusies 1714.

werden behandeld, van de rol verdwenen. Er zijn in elk geval in het Eerselse conflict geen pleidooien meer gehouden en er is ook geen uitspraak van de Raad van Brabant terug te vinden. De vraag is derhalve of de abt een schikking heeft getroffen met alle partijen met wie hij nog in een rechtsstrijd was verwickeld. Een andere mogelijkheid is dat de eisers om een andere reden verder hebben afgezien van de juridische procedures. Op deze vragen is geen volledig sluitend antwoord te geven. Toch kan uit andere bronnen voor het conflict met de regenten van Eersel wel het een en ander over de verdere afloop worden afgeleid.

Ondanks de aanbesteding van de reparatie en de procedure in 1713-1714, was de kerk in 1715 nog steeds niet (volledig) hersteld. De Raad van State gelastte namelijk de regenten van Eersel op 22 oktober 1715 om de toren van de kerk in behoorlijke staat te herstellen, maar de regenten hadden niet het geld om dat te kunnen realiseren.³² Zij dienden daarom op 7 juli 1716 een rekest in bij de Staten-Generaal met daarin het verzoek om de kosten voor de reparatie, ten bedrage van fl. 1200,-, te mogen 'negotiëren' of lenen.³³ Dit kan duiden op een lening van de hoge overheid aan de regenten van Eersel, of op een lening van particulieren. Uiteindelijk kregen de regenten toestemming van de Staten-Generaal om het bedrag te negotiëren tegen vier procent rente.³⁴

De regenten van Eersel betaalden dus niet het gehele bedrag van de reparatie van de kerk, gezien het totale bedrag van de aanbesteding van fl. 2550,-. Het is onduidelijk waarom zij slechts een deel hebben betaald en wie het andere deel heeft betaald. Wellicht had de dorpsgemeenschap van Eersel alleen de kosten van de reparatie van de toren betaald – in het bevel van de Raad van State van 1715 en het rekest van de regenten van 1716 is slechts sprake van wederopbouw van de toren – en droeg de abt de kosten van de overige schade. Of wellicht heeft Roscam zijn zin gekregen en betaalde de abt alleen de herstelkosten voor het koor en Eersel de rest, maar was vervolgens de toren wegens geldgebrek niet hersteld. Omdat de zaak van de rol is verdwenen zonder definitieve beslissing, evenals andere zaken waarbij de abt gedaagde is geweest, lijkt een schikking aannemelijk. De abt zou dan met alle partijen met wie hij in een rechtsstrijd was verwickeld, hebben geschikt, waaronder de regenten van Eersel. Ook de hoogte van het door de regenten betaalde bedrag kan op een schikking duiden omdat het bijna de helft vormt van de totale kosten. Een ander scenario is dat de dorpsgemeenschap de totale kosten heeft opgebracht, maar alleen de besproken fl. 1200,- heeft geleend. Dit lijkt echter onwaarschijnlijk

Rekest van de regenten van Eersel aan de Staten Generaal, dd. 7 juli 1716 (NA, ASG, inv.nr. 7695)

gezien de benarde financiële positie van het dorp. Het alternatief dat de abt de totale kosten heeft opgebracht, lijkt eveneens zeer onwaarschijnlijk gezien de lening van fl. 1200,-.

Vergelijkbare geschillen

Het bouwvallig torentje in Oisterwijk

De gebeurtenissen uit de vorige paragraaf wijzen op een schikking tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach. Dit wordt ondersteund door een aantal vergelijkbare zaken. Op 2 september 1719 – enkele jaren na de verwikkelingen rond de kerktoeren van Eersel – namen de Staten-Generaal een resolutie aan die een algemene regel lijkt te geven voor soortgelijke gevallen. In deze resolutie is opgenomen dat de afwikkeling van zaken met betrekking tot ‘het onderhoud, reparatie en vernieuwing der kerken gelaten zal worden aan de Raad van Brabant’.³⁵

De directe aanleiding voor dit besluit was de zaak van het bouwvallig torentje in Oisterwijk.³⁶ In een resolutie van 7 maart 1719 is te lezen dat de regenten van Oisterwijk op 11 maart 1718 bij rekest aan de Staten-Generaal hadden aangetoond dat reparatie van de kerktoeren aldaar noodzakelijk was.³⁷ Er was echter ook hier een geschil tussen enerzijds de schepenen en regenten van Oisterwijk en anderzijds de abdij van Sint-Geertruid in Leuven, die tiendheffer was in Oisterwijk. Vanwege dit geschil was van reparatie nog geen sprake geweest. De Staten-Generaal hebben naar aanleiding van dit rekest om advies gevraagd aan de Raad van State, dat op 8 juni werd gegeven. Het advies luidde dat er een conferentie diende plaats te vinden om de zaak te kunnen oplossen. Dit betekent dat er een commissie werd ingesteld van enige gedeputeerden van de Staten-Generaal, aangevuld met enkele afgevaardigden van de Raad van State. Deze commissie zou onderzoek doen in Oisterwijk. Blijkbaar had deze conferentie op 7 maart 1719 nog niet plaatsgevonden, aangezien de regenten van Oisterwijk opnieuw om maatregelen verzochten, nu ‘het voorschrevene Torentje langs hoe meer bouwvalig wordt ende neer dreigde te storten’. De Staten-Generaal beslisten daarop dat de conferentie onder leiding kwam van hun afgevaardigde, de heer Johan van Wijnbergen, en alsnog diende te worden gehouden.

Op 1 juni 1719 volgde een nieuwe resolutie waarin naar aanleiding van het rapport van de heer Van Wijnbergen de Raad van State werd verzocht ‘hare gecommitteerden’ die in de zomer in het kwartier van Kempenland zouden komen, de zaak van het bouwvallig torentje onder handen te laten nemen.³⁸ Deze afgevaardigden van de Raad van State werd dus als het ware opgedragen om tijdens hun ‘rondje Meierij’ een oplossing te zoeken voor het geschil. Daartoe kregen zij de opdracht om kennis te nemen van deze kwestie door de partijen buiten vorm van proces te horen en een beslissing te nemen zodat het torentje kon worden gerepareerd. Het leek er dus op dat in de daaropvolgende maanden de zaak kon worden afgerond.

³² NA, *ARS*, inv.nrs. 192, 7695.

³³ NA, *ASG*, inv.nr. 5211.

³⁴ BHIC, *ARRG*, inv.nr. 481.

³⁵ NA, *ASG*, inv.nr. 3774, p. 684-685; afschrift hiervan ook in BHIC, *ALT*, inv.nr. 48.

³⁶ Zie over deze zaak ook Van den Brekel, ‘Geschil’, 42-51.

³⁷ NA, *ASG*, inv.nr. 3774, p. 181.

³⁸ NA, *ASG*, inv.nr. 3774, p. 447-448.

'Nieuwe kaart van de Meierij van 's-Hertogenbosch'. Kopergravure, Hendrik de Leth, 1740 (Edward Wells, Cartografisch Antiquariaat)

In de resolutie van 1 juni werd echter ook nog iets anders besloten. De heer Van Wijnbergen en zijn collega-gedeputeerden tot de zaken van de Meierij van 's-Hertogenbosch, bijgestaan door enige gecommiteerden van de Raad van State, kregen namelijk de opdracht om richtlijnen te ontwerpen om toekomstige soortgelijke disputen te voorkomen. Daarbij moesten zij een manier bedenken om de geestelijke tiendheffers en bezitters van de andere geestelijke goederen daadwerkelijk tot het onderhoud van de kerken en kerktorens te verplichten. Blijkbaar zagen de Staten-Generaal de geschillen tussen de dorpen en de geestelijken, die steeds weigerden aan hun onderhoudsverplichtingen te voldoen, als een structureel probleem dat moest worden aangepakt.

Opnieuw volgde een rapport van de heer Van Wijnbergen, dat werd genoemd in de hierboven genoemde resolutie van 2 september 1719. De Staten-Generaal besloten in het algemeen dat de Raad van Brabant in de toekomst moest gaan beslissen over dit soort zaken en wel 'summierlijk en buiten vorm van proces'. Er werd dus getracht al deze zaken standaard bij het justitiehof onder te brengen en daarmee in feite te centraliseren. De Staten-Generaal sloten hiermee aan bij een plakkaat uit 1611 van de aartshertogen Albert en Isabella, dat dit ook bepaalde en daarmee het cumuleren van bezits- en vervolgens eigendomsacties uitsloot. Het komt er op neer dat alleen de Raad van Brabant ten principale recht mocht doen en dan nog wel in een bijzondere en snelle procedure.³⁹ Het lijkt er dus ook op dat de Staten-Generaal ervoor heeft gekozen dit soort geschillen snel op te kunnen lossen.

Een logische vraag is of de zaak in Eersel die zo kort voor deze kwestie heeft gespeeld, van invloed is geweest op deze gang van zaken. Er is geen directe verwijzing naar deze zaak, maar het ligt voor de hand dat Den Haag de letterlijke en figuurlijke stormloop van geschillen beu is geweest en daarom deze maatregel heeft genomen. De zaak Eersel zou dan ook in de aanloop naar de zaak Oisterwijk een van de wegbereiders kunnen zijn geweest van een algemene aanpak van de geschillen tussen de dorpen en de geestelijke tiendheffers *cum suis*.⁴⁰

De afgebrande kerk van Oss

In 1753 – flink wat later dan de zaak in Eersel – speelde de zaak van het herstel van de kerk van Oss, die niet alleen was beschadigd, maar totaal was afgebrand. In deze zaak spraken de regenten van Oss zowel de abt van Echternach in rechte aan als ook de wereldlijke tiendheffers, de kerkfabriek en de beneficiaten (degenen die inkomsten ontvangen voor de uitoefening van kerkelijke ambten). Van de abt werd geëist dat hij de kosten van het herstel droeg.⁴¹ De partijen waren bij een notaris tot het compromis gekomen om de rechtsstrijd te beperken tot een zestal punten en deze punten aan de Raad van Brabant als arbiter voor te leggen. Er werd dus geen gewone procedure opgestart, maar men koos voor arbitrage. Deze aan de Raad voorgelegde punten werden hierna (al dan niet samengevoegd) besproken met de beslissingen daarop.

Het eerste punt betrof de vraag of de abt van Echternach aansprakelijk was voor de kosten van het herstel van het koor van de kerk. Daarbij kwam ook aan de orde of de abt de kosten helemaal voor eigen rekening diende te nemen, of dat hij bevoegd was een deel van de inkomsten van de goederen van de kerkfabriek te gebruiken. Deze kerkfabriek beheerde gelden of bezittingen ten behoeve van het onderhoud van de kerk en voor het uitoefenen van de erediensten. Voor herstel van de kerk kon worden geput uit de opbrengsten van bijvoorbeeld het land in bezit van de kerkfabriek. Uit deze opbrengsten kon dus een deel van de herstelkosten worden betaald. In deze zaak was in de plaats van deze opbrengsten ook fl. 4500,- gesteld en geboden als alternatief voor de opbrengsten.

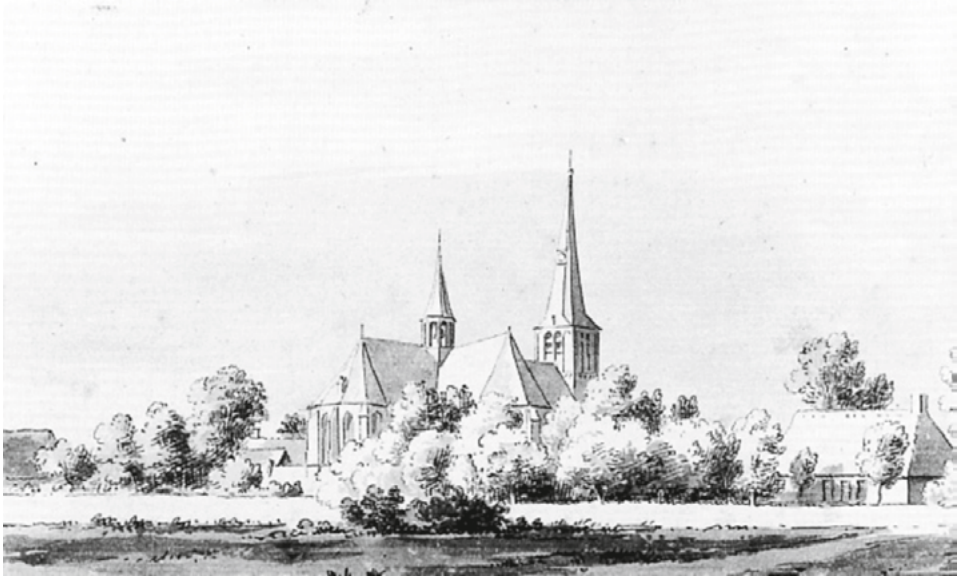
De Raad van Brabant besliste op dit eerste punt dat de prelaat, de abt van Echternach, de kosten van het herstel van het koor van de kerk moest dragen en wel ‘voor privatieve rekening, zonder concurrentie van de andere tiendgerechtigden’. Wel werd hij bevoegd geacht te ‘employeren een geregt vierdepart van het inkomen der fabriekgoederen ofwel van de in plaats bedongen en beloofde fl. 4500,-’. Dat de abt persoonlijk aansprakelijk was, lijkt logisch aangezien het koor in de kerk het ‘terrein’ van de geestelijkheid was. Blijkbaar mocht ook gebruik worden gemaakt van een kwart van het inkomen van de kerkfabriek. We zien hier dus dat de abt voor een groot deel opdraaide voor de herstelkosten van het koor.

Als tweede punt besliste de Raad van Brabant dat de abt samen met de overige tiendheffers aansprakelijk was voor de tiendklok en dat zij samen de kosten moesten dragen voor het restaureren van de klok. Het was hen niet toegestaan hiervoor gebruik te maken van de inkomsten uit de kerkfabriekgoederen (of de aangeboden fl. 4500,-). Ook deze aansprakelijkheid lijkt logisch. De tiendheffer liet de tiendklok luiden als hij (of waarschijnlijk, zijn tiendpachters) zijn ronde door het dorp maakte om de tienden te innen en hij was ook degene die voor het initiële plaatsen van de tiendklok verantwoordelijk was.

³⁹ NA, *ASG*, inv.nr. 3774, p. 684-685; afschrift hiervan ook in BHIC, *ALT*, inv.nr. 48.

⁴⁰ Van den Brekel, ‘Geschil’, 50 koppelt de resolutie van 2 september alleen aan de kwestie in Oisterwijk en een ander conflict over de kerk in Wintelre.

⁴¹ BHIC, *ARB*, inv.nr. 835, vonnisnr. 10.176.

De Osse Willibrorduskerk voor de brand. Tekening Cornelis Pronk, 1732 (genealogie.vanheumen.info)

Het derde (en in het vonnis ook het vijfde) punt betrof de kosten voor het herstel van de buik of het schip van de kerk, het deel van het kerkgebouw waar de kerkgangers zitten tijdens de dienst.⁴² Ten aanzien van dit deel van de kerk besliste de Raad van Brabant dat de abt niet aansprakelijk was voor het herstel. Voor het herstel mocht het overige drie vierde deel van de inkomsten uit de kerkfabriekgoederen worden gebruikt. Verder moesten de ‘feodale laïcale tiendheffers’ (de tiendheffers die het tiendrecht van de kerk hebben gekregen en zo tiendheer zijn geworden) en de beneficiaten bijdragen ‘naar mate van hun inkomsten’. Dit moesten zij doen zonder hun bijdrage aan de restauratie van de tiendklok ‘daarvan in computatie’, in mindering, te brengen. De Raad lijkt hier de lasten dus breed te hebben willen verdelen.

Het vierde punt betrof de vraag of de beneficiaten ‘concurrenter’ aansprakelijk zijn voor de herstelkosten van het schip. Wat dit precies betekent, is niet helemaal duidelijk. Het betekent in ieder geval níet, zo stelde de Raad, dat de beneficiaten slechts gehouden zijn ‘zo wanneer namelijk de fabriekgoederen in de eerste, en de contribuale Tienden in de tweede plaats niet voldoende en toereikend zijn’. Dit laatste noemde de Raad ‘subsidiarie en subordinatelijk’. Een subordinatelijke aansprakelijkheid zou dus inhouden dat eerst het vermogen van de kerkfabriek werd besteed aan het herstel en slechts indien dit vermogen niet toereikend zou zijn, de beneficiaten moesten bijdragen.

De concurrente aansprakelijkheid zou kunnen duiden op een vorm van hoofdelijke aansprakelijkheid.⁴³ In deze constructie zouden de kerkfabriek, de lektientendheffers en de beneficiaten ieder voor het gehele bedrag aansprakelijk zijn, zodat bijvoorbeeld de aannemer van de herstelwerkzaamheden bij een ieder van hen voor vergoeding terecht kon. Degene die het bedrag heeft opgebracht zou dan regres kunnen halen op de andere partijen. Dit is een methode die voordelig zou zijn geweest voor de regenten van Oss, omdat het herstel op deze manier makkelijker en sneller zou kunnen worden bewerkstelligd.

Een andere mogelijkheid is dat de concurrente aansprakelijkheid duidt op een aansprakelijkheid voor gelijke delen. In dat geval zouden de kerkfabriek, de lektientendheffers

en de beneficiaten ieder een even groot deel van de kosten moeten dragen. Wanneer de aannemer wederom als voorbeeld wordt genomen, dan zal deze bij elk van de partijen langs moeten gaan om zijn kosten te verhalen. Een aansprakelijkheid voor gelijke delen is wat dat betreft dus minder praktisch. We zouden toch kunnen aannemen dat er sprake was van een dergelijke vorm van aansprakelijkheid als het zo is geweest dat één van de partijen niet het gehele bedrag heeft kunnen opbrengen, waardoor de aannemer sowieso bij meerdere partijen moest aankloppen. Dit zou temeer kunnen kloppen als men kijkt naar de laatste overweging die de Raad van Brabant maakte: daarin besliste hij dat iedere tiendheffer en beneficiant voor geen groter bedrag aansprakelijk zou zijn dan de waarde van twee jaren 'revenu' – opbrengst – van de tienden, respectievelijk beneficiën. De Raad wilde blijkbaar toch een soort verdeling met een bovengrens instellen. Als de beneficiaten echter solvent genoeg waren, kan hoofdelijke aansprakelijkheid niet worden uitgesloten.

Uit bovenstaande punten kan hoe dan ook worden opgemaakt dat er een verdeling van de kosten plaatsvond: de lasten van het herstel van de kerk in Oss werden verdeeld. De abt betaalde samen met de tiendheffers de tiendklok en betaalde zelf volledig het herstel van het koor, voor welke laatste kosten hij een vierde van de opbrengsten van de fabriekgoederen mocht benutten. Het schip werd betaald door de kerkfabriek, de wereldlijke tiendheffers en de beneficiaten gezamenlijk. Wellicht dat de plaatselijke gemeenschap meebetaalde voor het herstel van het schip wanneer de andere drie partijen met hun bijdrage boven de grens van twee jaren opbrengst zouden komen.⁴⁴

Deze zaak biedt nuttig vergelijkingsmateriaal voor de casus van Eersel. Mogelijk heeft in Eersel een vergelijkbare verdeling van de lasten plaatsgevonden. In Eersel hebben de regenten uiteindelijk slechts een deel van de kosten (fl. 1200,-) geleend. Dit wijst op een betaling van het ander deel door de abt en wellicht op een schikking daarover tussen de partijen. Een belangrijk punt is het feit dat de procureur van Eersel de abt heeft aangesproken voor de kosten voor het herstel van het schip van de kerk. In de zaak van Oss zien we dat dit vergelijkbare punt door de Raad van Brabant werd afgewezen – de abt hoefde niet mee te betalen aan het schip van de kerk. Complicerende factor is dat er in Oss ook wereldlijke tiendheffers en anderen waren die hiervoor moesten bijdragen. In Eersel was de abt de enige tiendheffer die was aan te spreken. Wellicht is de Eerselse zaak echter uiteindelijk op een zelfde manier afgedaan. In Oss betaalde de abt voor het koor van de kerk, evenals voorgesteld door de procureur van de abt in zijn conclusie van 6 juni 1714 in de Eerselse kwestie. Hoewel er dus enkele decennia tussen beide zaken zitten, zijn er belangrijke overeenkomsten en aanknopingspunten die een aanwijzing vormen dat de geschillen tussen de lokale gemeenschap en de abt op deze wijze zijn beslist.

Conclusie

Hoewel er diverse bronnen bestaan over de casus van de beschadigde kerk in Eersel, is er geen definitief uitsluitsel gevonden over wie precies heeft betaald voor de reparatie van de kerk. Relevante dorpsrekeningen van de gemeente Eersel zijn helaas niet bewaard gebleven waardoor op basis van ander bronnenmateriaal een conclusie moet worden getrokken. Hieronder

⁴² In modern taalgebruik ook wel beuk genoemd. De middelste beuk is het schip, waar de kerkgangers zitten. Dan zijn er nog enkele zijbeuken, zie: www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?id=1438.

⁴³ Vergelijk bijvoorbeeld de hedendaagse hoofdelijke aansprakelijkheid van het bestuur van een besloten vennootschap in art. 2:180 lid 2 BW of hoofdelijke aansprakelijkheid van meerdere personen verplicht tot schadevergoeding in art. 6:102 BW.

⁴⁴ Zie de zesde overweging van de Raad hierboven.

wordt een drietal scenario's geschetst met verschillende mogelijkheden voor de betaling van de schade. Op basis van de besproken literatuur en archiefbronnen wordt per scenario bekeken waarom dat een mogelijkheid is en hoe waarschijnlijk deze mogelijkheid is.

De Sint-Willibrorduskerk in Eersel gezien vanuit het zuid-oosten, foto 1894 (rijksmonumenten.nl)

Rondom het conflict verzamelden zich verschillende partijen. De strijdende partijen bestonden uit de abt van Echternach en de regenten van Eersel. Omdat zij het niet met elkaar eens werden, zijn ook de Staten-Generaal en de Raad van State betrokken bij de vraag wie aansprakelijk was voor de schade. Tevens was er een aantal financiële instanties die een rol speelden, zoals de Generaliteitsrekenkamer, de Rentmeester-Generaal der domeinen en der geestelijke goederen en de Leen- en Tolkamer.

Eerder is naar voren gekomen dat een centrale rol was weggelegd voor het tiendrecht rondom het conflict tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach. Het tiendrecht van de abt van Echternach is begin achttiende eeuw onomstreden, wat bijvoorbeeld blijkt uit de rekeningen van de rentmeester Vegelin van Claerbergen.

Scenario 1: De dorpsgemeenschap van Eersel heeft de schade betaald

Eersel was begin achttiende eeuw niet bepaald een rijk dorp: in het jaar 1727 was er een schuldenlast van ruim fl. 50.000,-. Meerdere dorpen in de Meijerij kampten met een grote schuld. Daarom besloten de Staten-Generaal dat dorpsbesturen geen leningen meer mochten aangaan wanneer de Staten-Generaal daar geen toestemming voor hadden gegeven.

Omdat Eersel een armlastig dorp was, lijkt het onwaarschijnlijk dat de dorpsgemeenschap zelfstandig de kosten heeft gedragen voor het herstellen van de kerk. Er zou dan sprake moeten zijn van een lening, ofwel van de Staten Generaal, ofwel van een particulier. Het door de regenten van Eersel ingediende rekest van 7 juli 1716 duidt op zo'n lening. Uiteindelijk kreeg de dorpsgemeenschap toestemming om een bedrag van fl. 1200,- te negotiëren tegen vier procent rente. Het is echter onduidelijk van wie dit bedrag werd geleend. Tevens is het niet voldoende om de hele kerk te herstellen; bij de aanbesteding werden de herstellkosten immers bepaald op fl. 2550,-.

Scenario 2: De abt van Echternach heeft de schade betaald

Het tiendrecht dat toekwam aan de abt van Echternach bracht een aantal verplichtingen met zich mee. De Staten Generaal bepaalden eind achttiende eeuw dat de geestelijke tiendheffers in Staats-Brabant verantwoordelijk waren voor het onderhoud van de kerkgebouwen en kerkstorens. Vaak was dit op basis van gewoonterecht al langer verplicht. Hoewel het besluit van de Staten Generaal dateert van een later tijdstip dan het conflict in Eersel zou het een bevestiging kunnen zijn van de uitkomst van conflicten zoals in Eersel en Oss. Procureur Van Oldersom, die namens de regenten van Eersel procedeerde tegen de abt, baseerde zijn pleidooi op de statuten van het bisdom Luik. Hierin staat dat de decimateur van de grote tiende verantwoordelijk was voor het onderhoud van de tiendklok, het koor en de buik van de kerk, evenals het onderhoud van de toren voor zover die zich boven de buik bevond. De abt zag zichzelf als decimateur van de grote tiende, waardoor Van Oldersom stelde dat de abt dus verantwoordelijk was voor het herstellen van de kerk.

Wanneer de abt de schade heeft betaald zou dat betekenen dat de regenten in het gelijk zijn gesteld, maar de zaak tussen hen en de abt is van de rol verdwenen zonder dat er aanwijzingen zijn dat er een vonnis is gegeven. De zaak rondom Eersel was niet de enige die in die periode liep tegen de abt. Twee andere zaken verdwenen in dezelfde tijd ook van de rol zonder dat er uitspraak werd gedaan. Wanneer de abt de kosten voor het herstel heeft gedragen, is het vreemd dat de regenten van Eersel in juli 1716 een deel van de kosten voor herstel wilden negotiëren en hiervoor toestemming vroegen aan de Staten Generaal.

Scenario 3: Een schikking tussen Eersel en de abt van Echternach

Het meest waarschijnlijke scenario houdt in dat tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach een schikking is getroffen. Dit wordt ten eerste ondersteund door de hoogte van het bedrag dat de regenten van Eersel in juli 1716 verzochten te mogen negotiëren. De kosten voor het herstel van de schade werden aanbesteed voor fl. 2550,-. In hun rekest verzochten de regenten om een bedrag van slechts fl. 1200,-. Omdat de hele kerk werd hersteld is het de vraag wie de overige fl. 1350,- heeft betaald, wat een schikking aannemelijk maakt.

Een tweede feit dat kan duiden op een schikking is het abrupte einde van de zaak tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach, terwijl tegelijkertijd ook twee andere zaken van de abt van de rol verdwenen. Het is denkbaar dat de eisers niet hebben geschikt en om een andere reden hebben afgezien van een verdere procedure, maar in combinatie met het eerste argument lijkt een schikking toch aannemelijk. Bovendien heeft de abt in de procedure zelf aangeboden het deel van de kosten voor het koor te willen betalen en erkend dat hij ook al in een akkoord uit 1674 deze onderhoudsverplichting had aanvaard. Dus tot enige toegeeflijkheid was hij wel bereid.

De zaak tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach speelde in dezelfde tijd als de zaak van het bouwvallig torentje in Oisterwijk. Ook hier wilden de Roomse geestelijken die het tiendrecht bezaten niet betalen voor de reparatie van de kerktoren. De Staten Generaal zagen de diverse geschillen tussen de dorpsbesturen en de geestelijken als een structureel probleem dat moest worden opgelost. Zij gaven enkele gedeputeerden de opdracht hier aan te werken. Het zou kunnen dat de zaak in Eersel van invloed is geweest op deze beslissing, samen met enkele andere zaken.

De Sint-Willibrorduskerk in Eersel is vandaag de dag een erkend rijksmonument (wikimedia.org)

Boven de hoofdingang van de kerk staat het beeld van Sint Willibordus in een nis (wikimedia.org)

De zaak van het herstel van de kerk in Oss speelde later in de achttiende eeuw. Deze kerk was niet beschadigd maar in haar geheel afgebrand. De abt van Echternach vormde wederom een partij in het conflict: de regenten van Oss eisten dat hij zorg zou dragen voor de kosten van het herstel van de kerk. Er werd niet gekozen voor een gewone procedure zoals in Eersel, maar voor arbitrage. De Raad van Brabant besliste uiteindelijk als arbiter dat de abt de kosten voor het herstel van het koor van de kerk moest voldoen. Tevens was de abt samen met de overige tiendheffers verantwoordelijk voor het restaureren van de tiendklok. Voor het herstel van het schip van de kerk werd de abt niet aansprakelijk gehouden. De lasten daarvan werden verdeeld over de kerkfabriek, de wereldlijke tiendheffers en de beneficiaten.

Het vermoeden dat in Eersel een verdeling van de kosten heeft plaatsgevonden wordt bevestigd door de casus in Oss. In Oss hoefde de abt niet bij te dragen aan het herstel van het schip van de kerk. Wellicht is dit in Eersel ook het geval geweest waardoor de abt alleen de kosten voor het herstel van het koor van de kerk heeft gedragen.

Na het bespreken van de verschillende scenario's lijkt een schikking tussen de regenten van Eersel en de abt van Echternach het meest waarschijnlijk. Hoewel er geen 'hard bewijs' bestaat voor deze aanname, is er wel een aantal punten dat in de richting van een schikking wijst. Dat de regenten van Eersel een bedrag van fl. 1200,- hebben opgebracht is duidelijk en wordt ondersteund door archiefbronnen. De hoogte van het bedrag, de resterende fl. 1350,-, het abrupte einde van de zaak tussen Eersel en de abt en de twee vergelijkbare zaken uit Oisterwijk en Oss vormen samen aanknopingspunten die wijzen in de richting van een schikking tussen de regenten van Eersel en de abt, waarbij de regenten de kosten voor het schip en de toren hebben voldaan en de abt de kosten voor het koor van de kerk.

Afkortingen

AG	<i>Archief van de Generaliteitsrekenkamer</i>
ALT	<i>Archief Leen- en Tolkamer</i>
ARB	<i>Archief Raad van Brabant</i>
ARRG	<i>Archief Raad- en Rentmeester-Generaal</i>
ARS	<i>Archief Raad van State</i>
ASG	<i>Archief Staten-Generaal</i>
BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
BW	Burgerlijk Wetboek
NA	Nationaal Archief

Archivalia

Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), 's-Hertogenbosch

- 8 *Archief Leen- en Tolkamer (ALT)*
inv.nr. 48
- 9 *Archief Raad en Rentmeester-Generaal (ARRG)*
inv.nr. 481
- 19 *Archief Raad van Brabant (ARB)*
inv.nrs. 328, 703-704, 788.3121, 835, 887-888
- 78 *Archief Generaliteitsrekenkamer (AG)*
inv.nrs. 3714, 3715

Nationaal Archief (NA), Den Haag

- 1.01.02 *Archief Staten-Generaal (ASG)*
inv.nr. 3774, 5211
- 1.01.19 *Archief Raad van State (ARS)*
inv.nrs. 192, 692, 694, 7695

Literatuur en gedrukte bronnen

- Boelaars, G., 'Uit het archief' in: K. Cornelissen (red.), *Jubeljaar 1981. St. Willibrorduskerk Eersel* (z.p. 1981) 25-38.
- Boven, M. van, 'Bestuur, rechtspraak en notariaat' in: W.A. van Ham, J.G.M. Sanders en J. Vriens (red.), *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch-Hilversum 1996) 76-127.
- Brekel, Ir. van den, 'Geschil over het restaureren van een kerktorentje', *De Kleine Meierij* 25 (1974) 42-51.
- Broers, E.J.M.F.C., *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* (Assen 1996) [Brabantse Rechtshistorische Reeks 9].
- Broers, E.J.M.F.C., 'Vrij onbeschaamt en zeer oneerbiedig. De civiele rechtspraak in Brabantse beledigingszaken in de zeventiende en achttiende eeuw', *Leidschrift* 1996 (2), 55-72.
- Broers, E.J.M.F.C., en B.C.M. Jacobs, *Procesgids Staatse Raad van Brabant* (Hilversum 2000).
- Cornelissen, K. (red.), *Jubeljaar 1981 St. Willibrorduskerk Eersel. Facetten uit de geschiedenis van de kerk en parochie van Eersel* (z.p. 1981).
- Cosijn, P.J., *Het oude tiendrecht* ('s-Gravenhage 1899).
- Dams, A., F.J. P. Huijbregts en J. Spoorenberg (red.), *Drie Zaligheden Eersel, Duizel, Steensel. Een bijdrage tot haar geschiedenis* (Hapert 1989).
- Fasel, A., 'Parochie Udenhout', *De Kleine Meierij* 17 (1963-1964) nrs. 10-11, 119-135.
- Formsma, W., *De archieven van de Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen en der leen- en Tolkamer in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch* (Den Haag 1949).
- Ganderheyden, J.F.M., *Pleitrede over het wettig voortdurend bestaan van het Domaniaal Tiendrecht, bijzonder ten aanzien der zoogenaamde Novaliën in de provincie Noord-Brabant* ('s-Hertogenbosch 1843).
- Godding, Ph., *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle* (Bruxelles 1987).
- Groenveld, S., H.B. van der Weel en H. van Hagen, *Vrede van Munster 1648-1998. Tractaat van 'een aengename, goede, en oprechte Vrede'* (Den Haag 1998).
- Hagen, J.W., 'De bestuursreglementen voor Eersel, Duizel en Steensel. Van slordig reglement op verzoek (1662) tot opgelegd modelreglement (1767)' in: A. Dams, F.J. P. Huijbregts en J. Spoorenberg (red.), *Drie Zaligheden Eersel, Duizel, Steensel. Een bijdrage tot haar geschiedenis* (Hapert 1989) 113-128.
- Ham, W.A. van, J.G.M. Sanders en J. Vriens (red.), *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch-Hilversum 1996).
- Hilhorst, J.H.M., en J.G.M. Hilhorst, *Soest, Hees en De Birt: van de 8e tot de 17e eeuw* (Hilversum 2001).
- Hoekx, J., 'Het capitulatieverdrag en de gevolgen daarvan in politiek en godsdienstig opzicht' in: *Bossche Bouwstenen II* ('s-Hertogenbosch 1979) 68-88.
- Janssen de Limpens, K.J.Th., *Rechtsbronnen van het hertogdom Limburg en de landen van Overmaze* [Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlands recht, 1].
- Kappelhof, A.C.M., *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg 1986).
- Leenknecht, G.-J., R. Kubben en B. Jacobs, *Opstand en Eenvording. Een institutionele geschiedenis van het Nederlandse openbaar bestuur* (3de dr. Nijmegen 2010).
- Lesaffer, R., en E.-J. Broers, 'Private Property in the Dutch-Spanish Peace Treaty of Münster (30 January 1648)' in: M. Jucker, M. Kintzinger, R.Ch. Schwinges (red.), *Rechtsformen internationaler Politik. Theorie, Norm und Praxis vom 12. Bis 18. Jahrhundert* (Berlin 2011) 165-195.
- Melssen, J.Th.M., 'Grepn uit de vroegste geschiedenis van Eersel, Duizel en Steensel' in: A. Dams, F.J. P. Huijbregts en J. Spoorenberg (red.), *Drie Zaligheden Eersel, Duizel, Steensel. Een bijdrage tot haar geschiedenis* (Hapert 1989) 75-87.
- Nolet, W., en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen* (Amsterdam 1951).
- Ploeger, H.D., *Horizontale splitsing van eigendom* [Ars Notariatus LXXXIII] (Deventer 1997).
- Sanders, J., 'Heerlijkheden en domeinen' in: W.A. van Ham, J.G.M. Sanders en J. Vriens (red.), *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch/Hilversum 1996) 47-75.
- Strijbos, H.H.M., 'De Middeleeuwse kerkgebouwen binnen de gemeente Eersel' in: A. Dams, F.J. P. Huijbregts en J. Spoorenberg (red.), *Drie Zaligheden Eersel, Duizel, Steensel. Een bijdrage tot haar geschiedenis* (Hapert 1989), 91-106.
- Walinga, J., *De kerk van Sint Willibrord in Waalre: dertien eeuwen historie* (Waalre 2004).